

Христо РИСТОВСКИ

НЕКОИ НОВИ СОЗНАНИЈА ЗА ПРОСВЕТНАТА И РЕВОЛУЦИОНЕРНАТА ДЕЈНОСТ НА ЛАЗО АНГЕЛОВСКИ

„Народ со еден одземен живот не умира ниту се уништува, туку тој народ од духот на маченикот повеќе се закрепнува“.

Лазо Ангеловски

Проучувајќи го животниот пат на учителот и револуционерот Лазо Ангеловски, дојдовме до нови сознанија, со кои пополнуваме некои од досегашните празнини и непознати моменти од неговата просветна и револуционерна дејност.

Со цел да дадеме свој прилог во расветлувањето на неговиот револуционерен и политички светоглед, извршивме повеќе усмени разговори со неговите најблиски роднини, другари и соборци чиишто изјави и нови податоци за неговиот животопис ги поместуваме во прилогов.

Имајќи ја предвид неговата богата револуционерна и просветна дејност, бевме принудени да извршиме повеќе теренски испитувања. Притоа, најпрвин го посетивме Граждено, родното село на Лазо Ангеловски, потоа градовите Лерин и Битола, како и селата Брајчино, Смилево и други.

За жал, од објективни причини, не бевме во можност да ги разгледаме архивските материјали во Лерин. Се разбира, таму постои можност да се пронајдат и други документи коишто можат да фрлат една нова светлина врз богатата револуционерна и просветителска дејност на овој македонски деец, пред сè од времето на Граѓанската војна во Грција (1946-1949). Секако, тоа ќе биде можно кога ќе се отворат архивите во Грција за нашите истражувачи.

I

Лазо Филипов Ангеловски е роден на 10 август 1925 година во селото Граждено, Мала Преспа, Егејска Македонија.

Потекнува од револуционерско и печалбарско семејство. Дедо му на Лазо Ангеловски, Ангеле, за време на Илинденското востание од страна на турската власт, бил затворен во Солун, каде што починал во злогласниот затвор Еде Кале. Исто така и чичко му Петре којшто бил познат како ресенско-преспански војвода, по долго дејствување и спротивставување на бугарскиот двор, во 1933 година бил убиен од врховистичките платеници во градот Хасково.¹⁾

Татко му на Лазо Ангеловски, Филип, често пати бил прогонуван и осудуван од тогашните грчки власти пред сè поради неговата национална припадност и лево ориентирана прогресивна дејност. Поради тоа, тој во 1927 година бил принуден да емигрира во Соединетите Американски Држави. Мајка му на Лазо Ангеловски, Ристана, била разумна и напредна жена. Таа децата ги воспитувала врз традициите на нашето национално минато. На тој начин децата биле запознати со македонското славно минато и со бесмртното дело на војводите од Илинденското востание како што се: Гоце Делчев, Васил Чакаларов, Петре Германчето,²⁾ Пандо Клашев, потоа за херојската смрт на Христо Узунов и други.

Развивајќи се во една таква средина, Лазо Ангеловски не можел да биде отсутен од секојдневните настани што се случувале во тој дел на Македонија. Поради тоа, кон него уште од најмала возраст се вкорени вечна љубов кон славното македонско минато и кон мајчиниот збор. Всушност, Лазо Ангеловски се роди токму тогаш кога по грчко-турската војна доаѓа до

¹⁾ На градските гробишта во Хасково, НР Бугарија, се наоѓа и надгробната плоча со следнава содржина: Овде почива преспанскиот војвода Петре Ангеловски од село Граждено.

²⁾ Истакнат преспански војвода од село Герман. Загина од турскиот аскер во селото Дреново 1903 година.

конечна поделба на Преспа и кога во егејскиот дел на Македонија се одвивале трагичните меѓународни движења и принудни иселувања меѓу Грција, Бугарија и Турција.³⁾ По овие политички настани, меѓу прекроеното македонско население тешко или воопшто не се одржувале меѓусебни економски и роднински врски. Забележено е, дека само за еден краток временски период прадовите: Битола, Лерин и некогашната старословенска населба Корча⁴⁾ станале погранични воени тврдини меѓу балканските ревидирани буржоаски државни граници.

Како резултат на овие политички потреси, за жителите на Преспа настанале тешки економски години. Поради поставената грчко-албанска граница тие не можеле економски да опстанат од распарчениот и одземен имот, бидејќи повеќето од нив останале без плодно земјиште влегле под албанска власт и биле принудени да бараат нов животен излез. Имено, настанатите неповолни економски услови, Во Преспа го интензивирале печалбарството.

Во редот на многубројните печалбарски села на Преспа од тој период спаѓа и селото Граждено. Тоа е типично планинско село. Оддалечено е неколку километри од Големото и Малото Преспанско Езеро. Селото се протега до самата албанска граница, кое до 1945 година броело 560 жители.⁵⁾

Поради тешката политичка, пред сè економска положба на населението од Мала Преспа, во 1927 година извесен број на жителите од селото Граждено заминал во САД. Со нив заминал и татко му на Лазо Ангеловски Филип.

Лазо, уште во најраното детство се соочил со поуката и горчливоста што зад себе ја остава печалбарството, но тој бил млад за да ја сфати причината за таквата човечка судбина. Во такви тешки и политички околности заедно со своите сестри се развивал Лазо. Најблиските на Лазо Ангеловски го паметат како слабодушно, високо момче, со издолжено лице, бујна наметната коса и со убави костенливи очи коишто изразуваат добро-

³⁾ Населението на Преспа од егејскиот дел на Македонија, до граѓанската војна, по својот етнички состав главно било македонско. Меѓутоа, имало и еден мал број немакедонско население придонесено од Мала Азија кое во 1924 година се доселило во Преспа. Посериозни етнографски промени во овој дел на Македонија се набележуваат по Лозанскиот мировен договор.

Поопширно види во трудот на: Стојан Киселиновски, Грчката колонизација во Егејска Македонија (1913—1944, Скопје, 1984, 47—94.

⁴⁾ Извртено име на старата совенска населба Горица. Населбата е основана во 1487 година. По доаѓањето на Турците, таа од нив беше наречена Корча.

⁵⁾ Атанас Костовски, „Село Граждено—Леринско,” Институт за национална историја (ИНИ), Скопје, арх. хр.. V. 16, инв. бр. 487/67, с. 4+4.

душност и детска љубопитност за сè што го опкружувало околу него; Меѓутоа, најкарактеристично за неговиот лик е вечната присутна насмевка на неговото лице.

Според зборовите на неговата помлада сестра Веза Ангеловска,⁶⁾ Лазо бил бистро и жилаво момче, кое отскокнувало во знаењата од своите врстници. Сакајќи да научи што повеќе, тој се дружел со повозрасни лица.

Основното образование Лазо го завршил во своето родно место-селото Граждено. Во 1937 година се запишал во леринската гимназија. Поради брзото напредување во учењето, Лазо честопати бил истакнуван за примерен ученик од Управата на гимназијата. Членувал во историската секција. Преку историјата, Лазо се доближил кон Марксовата мисла. Во 1938 година тој се зачленил и во ОКНЕ (Грчка прогресивна младинска организација.⁷⁾ Меѓутоа, Лазо бил набрзо откриен од управата на Леринската гимназија и обвинет за комунистичка дејност, така што тој бил исклучен од гимназијата. По овој настан, татко му Филип вложил големи усилби за да го врати синот во леринската гимназија.

Во 1940 година Лазо го продолжува школувањето. Неговите професори барале од него национално определување нагласувајќи дека „во гимназијата има место само за Грци“.⁸⁾

Секојдневното понижување од страна на грчката управа оставила длабоки последици во оформувањето на личноста на младиот ученик. Уште во тоа време кај него почнала да се развива националната свест, пред сè сознанието дека Македонците од Егејска Македонија во вакви општествено-политички услови не можат да бидат рамноправни со Грците. Впрочем и грчкиот ненароден режим од тоа време не еднаш се обидува да ги обвини Македонците од егејскиот дел на Македонија како најголемо зло за Грците.

Познато е дека Лазо уште како ученик во леринската гимназија преку своите политички тајни истапи ја обвинува грчката реакција за национално, економско, политичко и социјално

⁶⁾ Помладата сестра на Лазо Ангеловски, родена 1930 година во село Граждено. Учествовала во редовите на Демократската армија на Грција (ДАГ). Во 1947 година била болничарка во главната партизанска болница на ДАГ во с. Орово. По наредба на Народниот одбор од с. Граждено, таа во март 1948 година, како одговорна „мајка“ на една група деца, заминува за НР Чехословачка. Од 1966 година е жител на град Скопје.

⁷⁾ Од автобиографијата на Лазо Ангеловски с. 4. (Во приватна сопственост на Вера Ангеловска).

⁸⁾ Според личните сеќавања на Киро Ристовски од село Граждено -Мала Преспа. Некогашен ученик на Леринската гимназија. Командант на Првиот баталјон на Првата ударна македонско-косовска бригада, жител на град Скопје.

угнетување на негрчкото население. Ова се потврдува со наметнатиот Закон на диктаторот Метаксас⁹⁾ од 1936 година, кој не е ништо друго освен олицетворение на грчката буржоазија за погрчувањето на Македонците од егејскиот дел на Македонија. Во тој период, кај Лазо Ангеловски се зајканува мислата за национално ослободување на обесправениот македонски народ. Тој верувал дека ослободувањето на Македонците од егејскиот дел на Македонија ќе отпочне со народноослободителната борба на југословенските народи.

Со едно такво дооформено национално чувство, Лазо ја дочекал судбината на својот народ. Во 1940 година, во егејскиот дел на Македонија навлегле италијанските фашисти, коишто кратко се задржале, а подоцна во 1941 година го окупирале егејскиот дел на Преспа. Поради тоа, во грчките училишта наставата привремено била прекината од страна на окупаторските власти. Имено, од издаденото последно свидетелство на Лазо Ангеловски, се гледа дека учениците од леринската гимназија од последната 1940 учебна година се здобиле со завршена диплома дури во 1941 година.¹⁰⁾

Предвидувањата на Лазо Ангеловски делумно се обистиниле. Кон крајот на 1943 година во Преспа престојувале македонските партизани од Југославија, коишто претходно минале низ повеќе преспански села. Партизаните преку заеднички допири со месното население им ја објаснувале крајната цел на вооружената борба на југословенските народи. На еден таков собир одржан во селото Герман, Долна Преспа, пред насобраните луѓе говорел политичкиот комесар на Главниот штаб на НОВ и ПОМ, Цветко Узуновски-Абаз. Меѓу другото тој истакнал: „... Масовното востание на македонскиот народ во заедничката борба со другите народи на Југославија под раководство на Комунистичката партија на Југославија и на другарот Тито е насочено против окупаторите и нивните домашни слуги... Овие денешни партизански баталјони утре ќе претставуваат основно јадро на македонската војска...“¹¹⁾

По овој настан повеќе младинци од Долна и Мала Преспа се приклучиле во редовите на партизанските одреди на Југославија.

Како млад македонски интелектуалец и деец Ангеловски за првпат ја доживеал убавината и чистотата на мајчиниот збор. Овој историски настан бил пресуден во понатамошното дооформување на неговиот револуционерен светоглед. Имено, забеле-

⁹⁾ Грчки диктатор (1936—1940).

¹⁰⁾ Уверение за завршена гимназија во Лерин, бр. 552/41.

¹¹⁾ Од необјавениот труд на Герман Велјановски, Секавања за настани од Преспа пред Вгората светска војна, НОВ и ДАГ. ИНИ, с. 124.

жано е дека тој постепено го проучувал македонскиот литературен јазик. Во македонската средина, тој секогаш зборувал на разбирлив мајчин јазик. Поради тоа бил мошне ценет и почитуван од месното население.

Фашистите биле мошне вешти во разбивањето на антифашистичкиот отпор во Преспа. Од некои историски податоци дознаваме дека на италијанските окупатори во нивното злонамерно дело им помагале и нивните бугарски слуги. Тие, предводени од злогласниот поручник Андреев во селото Раби, Долна Преспа, заробиле седум млади антифашистички активисти од Лерин. По невиденото сверско мачење, тие биле стрелани во селото Долно Дупени,¹²⁾ во пролетта 1944 година.

Особено е тешко да се каже нешто повеќе за врската на Лазо Ангеловски со оваа група на антифашистички активисти на отпорот. Сепак, со сигурност се знае дека повеќето од нив биле некогашни ученици на леринската гимназија и членови на ЕПОН. Исто така, познато е дека по овој настан, Реонскиот комитет на Комунистичката партија на Грција за Преспа Лазо го наименувала за секретар на Младинската организација во село Граждено.¹³⁾

Сегрчкото раководство на отпорот, сакајќи да го искористи македонскиот народ од егејскиот дел на Македонија за заедничка борба против надворешните непријатели и домашната реакција, настојувало да му овозможи во еден извесен период образование за изучување на македонскиот јазик преку курсеви. Сепак таков почетен курс бил организиран во градот Костур.

На курсот за македонски јазик во Костур се пријавил и Лазо Ангеловски, но од тамошната Грчка управа бил известен дека курсот ќе работи на грчки, а не на македонски јазик.¹⁴⁾ По однос на ова прашање, Лазо во автобиографијата забележал: „Управникот на курсот ми се обрати со зборовите: Јас знам какви мисли се кријат во тебе, знам кој си ти.... Ако Вие мислите дека сте нешто друго освен Грк, одете си, паљовулгари”,¹⁵⁾ Лазо, огорчен од заземениот став на грчката управа, веднаш го напуштил градот Костур.

Непринципиелната политика на КПГ по однос на македонското национално прашање, придонесла за појава на низа сомненија кај Лазо Ангеловски во искреноста на оваа партија. Во мај 1944 година раководството на грчкото движење на отпорот

¹²⁾ Според личните сеќавања на Герман Велјановски, роден 1914 година во село Долна Преспа. По поразот на ДАГ долго време престојувал во НР Чехословачка. Сегашен жител на град Скопје.

¹³⁾ Од сеќавањата на Доне Доновски од с. Граждено.

¹⁴⁾ Види: Ристо Кирјазовски, Животниот пат на учителот Лазо Ангеловски и неговата трагична смрт. Просветно дело, Скопје 1972, бр. 9—10, с. 639 и 640.

¹⁵⁾ Стари гласни суштества.

на ЕАМ и на ЕЛАС, постигнале спогодба со грчката емигрантска влада и формирале заедничка влада на националното единство на чело со Георгис Папандреу.

Со оваа спогодба ЕЛАС бил зависен од командата на привремената грчка влада, која од своја страна го ставила ЕЛАС под заповед на англискиот генерал Скоба. Со тоа биле укинати македонските ослободителни организации во рамките на ЕАМ, исто така биле распуштени и вооружените македонски формации во рамките на ЕЛАС.

Во вакви услови грчкото раководство на отпорот и тогашното раководство на КПГ презеле нови мерки за конечно ликвидирање на сите македонски организации и воени формации. Со таа намера се идело кон целосно ликвидирање на НОВ во егејскиот дел на Македонија, или истите да се приклучат кон ЕАМ. Оваа одлука од голем број македонски борци не била почитувана. Тие се одвоиле од редовите на грчкото движење на отпорот и на ЕЛАС и се приклучиле кон партизанските единици на НОВ и ПО на Југославија.

Овие настани го изненадиле и го вознемириле Лазо Ангеловски. Со тоа тој ги согледал досегашните лажни ветувања од страна на тогашното раководство на КПГ и на Сгрчкото револуционерно движење во однос на македонското прашање во егејскиот дел на Македонија.

Незадоволен од домашните прилики, Лазо Ангеловски во средината на 1944 година заминал за Битола.

II

По ослободувањето на градот почнале со работа првите македонски курсеви, основните и средните училишта.

По сугестија на чичко му Атанас,¹⁶⁾ Лазо се запишал на семинарот кој бил отворен во Битола за првите македонски учители. За неговиот однос кон избраниот позив дознаваме од едно негово писмо упатено до мајка му, во кое пишува: „Некогашната неисполнета желба во Костур, конечно ми се исполни во слободна Битола”.¹⁷⁾

По сопствено барање, Лазо бил наименуван за учител во Брајчино. Од селскиот Народен одбор бил сместен во куќата на Герман Кожовски.¹⁸⁾

¹⁶⁾ Роден во село Граждено, учесник во НОВ од 1943 година. По војната живеал во Битола, Скопје и Демир Хисар. Починал во 1980 година.

¹⁷⁾ Според едно писмо на Лазо Ангеловски од 1945 година. (Во сопственост на Вера Ангеловска).

¹⁸⁾ Жител на село Брајчино—Ресенско.

Лазо Ангеловски, покрај редовните предавања во Брајчино, изведувал и дополнителна настава за возрасните жители на Долна Преспа. Младиот учител од самиот почеток бил засаќан од учениците и нивните родители. Често пати во селото биле видувани и родителите заедно со своите деца како учесници во доброволните акции и во организирањето на школските приредби.

Според искажувањето на повеќе жители од Брајчино, кои со задоволство зборуваат за учителот Лазо Ангеловски, дека бил тродуљубив, талентиран, добар учител и другар. Според нив, секоја нова акција или културно-забавна програма била организирана и предводена од страна на учителот.

Лазо многу ги саќал учениците. Според Герман Кожовски, Лазо не еднаш се покажал како храбар учител. Герман се сеќава на еден настан кога еден давеник во селската река бил спасен од учителот.

За примерниот однос на Лазо Ангеловски спрема учениците се сеќава и некогашниот негов ученик Никола Мачковски.¹⁹⁾ Според него, Лазо бил прекрасен говорник, на секој час носел многу книги, добро пишувал и цртал. По потреба на класот, учителот од една мала слика наслиќал голем портрет на другарот Тито. Мачковски вели дека Лазо бил добар учител и голем патриот. Тој постојано ги советува своите ученици да учат, бидејќи тие први ќе го понесат нашето писмо по македонските градови и села. Учителот на лесен начин, со чист македонски збор ги убедува и ги привлекувал учениците. Затоа тој од нив бил многу саќан и почитуван. Овие негови самопрегорни залагања ги потврдува и учителот Филип Поповски²⁰⁾ кој исто така зборува за Лазо Ангеловски дека бил активен и подвижен младинец, примерен учител, млад партиски активист, преокупиран со повоените настани кај нас. Според Поповски, Лазо со посебен здив им раскажувал за својот роден крај Мала Преспа, за настаните во егејскиот дел на Македонија.

Сознанијата за Лазо Ангеловски ги збогативме и од сеќавањата на Никола Головски.²¹⁾ Тој се сеќава, дека под раководство на Лазо Ангеловски во Брајчино проработил литературниот кружок кој за кратко време постигнал забележителни успеси. Според Головски, голема заслуга за тоа имал учителот кој пред самиот почеток на претставата изнесувал краток осврт на

¹⁹⁾ Според личните сеќавања на Никола Насковски, некогашен ученик на Лазо Ангеловски.

²⁰⁾ Според искажувањата на Филип Поповски од село Долно Дупени. Во 1946 година, тој бил одговорен за просвета во селата: Долно Дупени, Љубојно, Брајчино и Наколец.

²¹⁾ Според личните сеќавања на Никола Головски, некогашен младински раководител на село Брајчино и близок соработник на Лазо Ангеловски.

содржината од програмата. Секако и од други соговорници дознаваме дека Лазо бил ценет, баран и почитуван од месното население во Долна Преспа.

Меѓутоа, со отворањето на новиот учителски курс во Битола, Лазо го напуштил Брајчино. По неговото завршување, тој повторно се вратил во Брајчино. Во почетокот на 1945 година, Лазо конечно го напуштил Брајчино и заминал за Смилево каде бил назначен за раководител на основното училиште.²²⁾ Честите топли контакти што ги развивал со тамошното население, ќе го поведат низ тајните на нашето минато, така што кај него се развила посебна љубов спрема старите илинденци од револуционерното Смилево.

Тој се радувал на правилно искажаниот мајчин збор, се гордеел со создаденото повоено дело, секогаш се грижел навреме да ги извршува поставените општествено-политички задачи. Неговото залагање во изградбата на Федеративна Народна Република Југославија набргу било забележано од Секретаријатот на партиската организација во Смилево. Ценејќи ги неговите заслуги, вложени во обновата на земјата, Лазо, бил награден со Орден на трудот.²³⁾

Лазо Ангеловски постигнал значителни успеси и во организирањето на детски домови во нашата Република.²⁴⁾ На тој начин Лазо им помагал на бездомните деца кои останале без родители во текот на Народноослободителната војна на Југославија. Лазо се сочувствувал со судбината на несреќните деца бидејќи и тој со нив ја делел истата болка.

При крајот на 1946 година, Лазо како управник на детскиот дом „Мерџан“ во Тетово, а подоцна и во Скопје, ги вложил сите свои сили за да им ја врати радоста на овие несреќни деца. Тој, деноноќно се злагал за нив, ги поучувал, советува и како вистински родител од нив не се одделувал.

Лазо бил добро запознат со внатрешните проблеми на нашата земја по Втората светска војна. Често пати низ своите предавања пред граѓаните од Западна Македонија зборувал како треба да ги бранат и развиваат извојуваниите придобивки од социјалистичката револуција.

Од еден зачуван записник на Лазо Ангеловски од 1945 година може да се прочитаат и следните реченици: „Пред заедничката поставена цел, треба да бидеме единствени и исправни. Само на тој начин ќе го разбиеме класниот непријател“.²⁵⁾ Од сето ова произлегува дека кај Лазо постоело длабоко чувство

22) Ристо Кирјазовски, цит. дело, 641.

23) Истото.

24) Истото, цит. дело, 642; Повеќе податоци за ова сме добиле и од Стојан Василевски од село Граждено-Мала Преспа.

25) Записникот на Лазо Ангеловски од 1946 година се наоѓа во сопственост на Вера Ангеловска.

на доверба и сигурност кон новите промени што настанале во нашата земја по НОВ кај југословенските народи и народности.

По барање на Лазо на 5-ти јануари 1947 година од Демир Хисар во Скопје допатувал чичко му Атанас. Краткиот заеднички престој и двајцата ќе го искористат за размена на мислења, пред сè за настаните предизвикани од Граѓанската војна во Грција. За оваа средба зборува Атанас. Лазо му раскажувал за туку што создадената слободна територија од Демократската армија на Грција во егејскиот дел на Македонија. Атанас за првпат од Лазо дознал за заедничката спогодба потпишана меѓу претставниците на Народниот ослободителен фронт (НОФ) и КПГ, дека македонските и грчките партизани се ставени под заедничка команда со цел што побргу да го урнат грчкиот монархофашизам.

Исто така Лазо му ја открил и прикриената намера, дека сака да се врати во егејскиот дел на Македонија за да биде поблиску до настаните предизвикани од Граѓанската војна во Грција. Чичко му Атанас се спротивставил на неговата намера, и го советува: пред да донесе конечна одлука добро да го преспита својот став и намера. Меѓутоа, Лазо доследно останал на своето претходно мислење, кое го поткрепил со следните зборови: „Мислам, тука има и други како мене. Таму долу нашите се брат, пролеваат крв а ние тука... Тие утре што ќе кажат за нас? Зошто сега сте дошле? Кога ние се боревме, Вие нè напуштивте. Затоа сум готов да одам таму”²⁶⁾

Пред самото заминување Лазо престојувал во Битола. На 8 март 1947 година, придружен од своите книги и учебници, Лазо Ангеловски преку Љубојно успеал да навлезе во слободната територија создадена од ДАГ, во егејскиот дел на Долна Преспа.

III

Во август 1948 година во егејскиот дел на Долна и Мала Преспа биле сместени сите политички, културно-просветни и правни установи на Демократската армија на Грција. Извесно време меѓу селата Орово и Винени бил сместен и Главниот штаб на ДАГ. Во селото Раби работела нивна офицерска школа, додека во селата Граждено и Трново биле отворени повеќе пунктови за обука на нов воен кадар за ДАГ. Низ планинските предели на Мала Преспа биле сместени повеќе санитарни пунктови и две поголеми партизански болници. Исто така, во ослободената територија за првпат биле создадени од ДАГ селски народни одбори со народен суд, милиција, пошта и друго.

На 1 ноември 1948 год. во селото Герман проработил првиот училищен курс за Македонците од егејскиот дел на Македо-

²⁶⁾ Од автобиографијата на Лазо Ангеловски, с. 14.

нија.²⁷⁾ Набрѓу била создадена културно-просветна група на Народноослободителниот фронт.

Лазо бил често пати гледан меѓу членовите на групата. За нив тој подготвувал текстови, се задржувал на јазичниот изговор, барал од актерите правилно да ги рецитираат и убаво да ги изговараат речениците. Лазо го збогатил изборот на програмата со нови песни и стихотворби, поеми во времето на НОВ од југословенски партизани. Со посебна културно-уметничка програма ја прошетал целата слободна територија, од Преспа до Вич. Групата ги посетувала ранетите борци, учествувала во отворањето на Првиот конгрес на Народноослободителниот фронт, одржан во селото В'мбел, Костурско, за Македонците од егејскиот дел на Македонија.

Преку честите настапи со оваа културно-уметничка група, Лазо успеал во својата поставена намера: македонската група да стане носител на моралниот дух на борците на ДАГ. Оваа културно-уметничка група станала јадро за ширење на националната свест, при што жителите од слободната територија за првпат ја почувствувале својата национална гордост. Имено, тие стапувале во редовите на ДАГ со определена цел: по секоја цена да се изборат за национална рамноправност.

Освен во Герман, кратко време Лазо работел и во селото Лак. Според сеќавањата на Васил Спиров, во март 1948 година во неговото село Лазо одржувал настава со возрасните жители. Васил се сеќава како со учителот пишувал пароли за прославата на Антифашистичкиот фронт на жените. Исто така и Александар Ристовски²⁸⁾ се сеќава како Лазо ги посетувал учениците од неговото село Граждено. Според него, тој им одржувал некои предавања во однос на изучувањето на македонската азбука, им зборувал за понатамошното образование и воспитување што ќе наследи во Народните демократи. Учителот ги убедувал децата дека таму сите се рамноправни, тие меѓу себе се викаат другарки и другари. Лазо им зборувал на децата и за волшебните светилки што ноќта ја претвораат во ден, дека таму тие ќе имаат заеднички воспитувачи, нема да гладуваат, сите ќе се школуваат и од нив многу ќе станат: даскали, агрономи, инженери и доктори. Од други извори дознаваме дека Лазо бил раководител и на македонскиот курс за народни учители во леринското село Желево.²⁹⁾

²⁷⁾ „За света народна слобода“, Букурешт 1962, 27 и 28.; Ристо Кир-јазовски, цит. дело, 644.; Од сеќавањата на Ристо Јанкуловски од с. Рудари.

²⁸⁾ Изјава на Александар Ристовски и Гоче Дробитски од село Граждено.

²⁹⁾ Потврда издадена на Василка Малјановска од село Герман-Леринска околија, од управата на училишниот курс што се формира по наба на дирекцијата во село Желево-Леринско, во јануари 1948 година. Од десната страна на потврдата стои: Управник на курсот: Л. Ангеловски. Следи печат. (Примерок од преписот на документот се наоѓа кај авторот).

Во тоа време на слободната територија, создадена од ДАГ, во Егејска Македонија, работеле преку 180 македонски училишта со 10.000 ученици.³⁰⁾

При крајот на 1947 година, од органите на народната власт Лазо бил назначен за главен инспектор на сите македонски училишта во ослободената територија на егејскиот дел на Македонија. Со тоа на Лазо му се дала можност почесто да се среќава со своите поранешни ученици.

Во март 1948 година, во Грција беснеела Граѓанската војна. По наредба на раководството на ДАГ, македонските училишта во егејскиот дел на Македонија престанале да работат. Со оваа одлука раководството на ДАГ сакало да ги заштити децата од сигурна смрт што била предизвикана од честите непријателски бомбардирања. Привременото раководство на Народната власт во слободна Грција, меѓу другите, го задолжила и Лазо Ангеловски да ги евакуира децата од слободната територија во седните Народни демократи.

Лазо тешко ја примил оваа вест за што му пишува на чичко си Атанас: „Зедов збогум со децата, ми предлагаа со последната група и јас да појдам — одбив. Тука јас ќе останам со народот да ја делама нивната судбина. Ќе се борам... Ако загинам, тоа сакам овде да се случи“.³¹⁾

Лазо, како член на Окружниот одбор на Народната власт за просвета и култура на Леринската околина, успешно ја извршил доверената задача. Децата биле спасени.³²⁾

И по овој несекојдневен настан желбата за извојување на конечна победа кај Лазо не згаснала, напротив таа сè повеќе се разгорувала. Во духот на тоа, Лазо побарал да оди на фронт во Грамос. За овој настан подоцна, Лазо со едно писмо ги известува домашните: „Се наоѓам зад Костур, досега сум здрав. Житото што требаше да го пуштите, ако уште не го имате пратено, да го испратите секако веднаш. Врската нека работи во Сорово, ако ја примат во Грамос, нека оди — ќе ме најде и мене таму“.³³⁾

Поради слабоото здравје, Лазо бил отповикан од фронтот на Грамос и се вратил во Мала Преспа. Како народен комесар, во средината на 1948 година тој ги обиколил леринските села кои се наоѓале надвор од слободната територија, а тоа биле: Св. Петка, Лажени, Желево, Буф и др. Меѓутоа, неговото навлегување во селото Буф се поврзува и со неговата трагична

³⁰⁾ Јордан Конев, Порака пред смртта, Нова Македонија, 10 јануари 1981 година, с. 4.; Егејска Македонија во НОВ (1945—1949), АЕ, 125/47.

³¹⁾ Од автобиографијата на Лазо Ангеловски с. 14.

³²⁾ Христо Ристовски, Некои етнографски податоци за Мала Преспа по Втората светска војна. Рефератот е поднесен на научниот собир: „Научна мисла-Битола 1981“, на 11 декември 1981 година.

³³⁾ Писмото било наменето за Ристана Ангеловска.

Според искажувањето на Ристо Ангеловски³⁴⁾ од селото Бесвина, кој учествувал во овој настан, тој по предупредил Лазо да не патуваат таа вечер бидејќи некој од селаните во поблиската планина над селото забележал монархофашистички војници. Сепак Лазо му поверувал на еден жител од с. Буф кој ги известил дека: патот за слободната територија е чист. Без сомневање, Лазо го повикал својот другар да заминат кон слободната територија. По петстотини метри пешачење, од селската шума се слушнало алт!... Па истрел. Лазо бил ранет во десната нога. Со големи маки тој се довлекол до местото Бела Вода. При обидот да се напие вода од потокот бил заробен. Монархофашистите му ги врзале рацете и го однеле во селото Буф. По кратко испитување, тие го префрлиле во Леринскиот затвор. Додека неговиот другар, Ристо, кој чекорел зад Лазо, успеал да се спаси. Во Лерин, по долго испитување на повеќе лица од градот и од поблиските села наишле на некогашниот полјак на селото Граждено и дезертер на ДАГ, Сотиракис и на некои селани од Нивици. На тој начин Лазо бил откриен. Потоа, Лазо бил повикан на сослушување кај началникот на затворот. Исцрпен од незалечената рана и тепан од грчките целати Лазо се појавил пред началникот на затворот. Началникот почнал да го испрашува... Лазо на сите поставени прашања одговорил:³⁵⁾ „Не, јас не сум евангелидис Лазарос, туку сум Ангеловски Лазо. Ние не сме Грци, туку сме Македонци. Не, јас не сум неверник. Јас верувам во мојот народ и во Партијата... Вие му убедувате дека не постои таков народ. Но ете, погледнете од Лерин кон север... Тие таму живеат и се радуваат на својата извојувана слобода, на која и ние ќе ѝ се радуваме по нашата победа.“ По овие искази, иследникот на затворот барал од Лазо, нешто повеќе да му рече за „откраднатите деца“. И на ова прашање Лазо одговорил: „Не грижете се Вие за нив, тие повеќе не умираат од Вашите бомби, ги однесовме на безбедно место. Таму тие се школуваат и ја продолжуваат детската радост“. По сето ова, иследникот не бил задоволен од одговорот на Лазо. Тој сакал да му ја објасни суштината на животот, нагласувајќи дека ако се откаже од своите идеали, ќе биде спасен. На сето ова Лазо остро се спротивставил: „Народ со еден одземен живот не умира, ниту се уништува, туку тој народ од духот на маченикот повеќе се закрепнува“. На ова иследникот извикал: „Бре Керата!³⁶⁾ Знај дека ние те издигнавме, ако треба и ние ќе те уништиме... Ако и ти сакаш да бидеш ‚разбојник‘ како чичко ти Петре, ние и со тебе набргу ќе завршиме“.

³⁴⁾ Роден е во Бесвина, учесник на ДАГ, близок другар и придружник на Лазо Ангеловски. Сегашен жител на САД.

³⁵⁾ Според сеќавањата на Д.М., пред сè од времето поминато во Леринскиот затвор.

³⁶⁾ Невоспитано-дрско суштество.

Иследникот не знаејќи како понатаму да постапи со Јлазо Ангеловски, се одлучил на друг начин да го придобие. Од него побарал да подготви два реферата со чија содржина би истапил против партизаните на ДАГ, против раководството на КПГ и против другите комунистички партии. Потоа, да одржи говор пред политичките затвореници и пред граѓаните на Лерин. Во замена на ова, Јлазо би бил спасен.

Во последната соба во затворот, наместо реферат, Јлазо го напишал претсмртното писмо до чичко му Атанас, со кое го известува за својата одлука.

Еве ја содржината на претсмртното писмо во целина:

„Незаборавен чичко Атанас“!

Со тебе сме делеле добро и зло. Не знам дали научи за нашето нештастие. Фатен сум од страна на грчките монархофашисти. Во затвор сум, во темница, во Лерин. Нема ништо до мене, сал тиранин стражар на врата стои и мене ме чува, со мене не зборува. Распарчен сум во устата со куршум. Левата рака ме боли, сум тепан со кондак.

Чичко, знам дека веднаш ќе се лутиш ти на мене и ќе плачеш за мене... Знам, највеќе ќе се лутиш за тоа што не те послушав тебе, ама сè е свршено, судбината таква била. Знај, зборовите твои ме душат ама сега се е празно. Јас немам поблизок од тебе. Јас, памтам како заедно живеевме и зборувавме по цели ноќи. Затоа прости се засекогаш.

Знам, што те кладов во големо нештастие... Сè, оставам на тебе. Ако го земеш ова писмо па ти извести ги моите роднини: татко, мајка и другите мои. Јас и порано ти пишав за сè, оставам топли засекогаш поздрави до сите мои: мајка и сестри. Но, сакам да речам Вие сите заради мене ќе плачете, зошто-кога си ти...

Чичко, ако го земеш писмото бездруго знај за последното ова: оставам мајка, татко и сестри две на тебе. Засекогаш ти да ги гледаш. Да не ти зборувам како отсекогаш што сме зборувале. Јас нема друго што да ти пишувам. Ти знаеш, затоа што ти мене ме советуваше. Затоа, од тебе сум крајно благодарен.

Секогаш очекувам да умрам... Мачен сум по казна, тепан, да не ти пишувам, ме тераат да зборувам за движењето, против ДАГ па потоа да бидам ослободен. Јас избрав смрт, не, нема да зборувам по никоја цена.

Ранет сум во уста, секој ден пред мене водат наши другари на стрелање. Тие збогум од сите нас земаат. Едни ги бесат, други ги стрелаат... Вратата се отвора, до мене таков глас се слуша: пискања и врескања, па и јас на исто чекам, што друго да чекам?

Сите викаат, плачат, збогум земаат од мила мајка Македонија. „Збогум мои другари, јас немам никој на овој свет“,

пак се слуша. Сакам некогаш сам да заплачам затоа ти пишувам при памет и една рака а овој што шепоти шпион ќе не прати осудени до крај.

Драги чичко, ако дојде време Лерин да го ослободите, дојди и ти донеси ја мајка ми и сестри ми па побарај ја мојата гробница, за да сронат солзи крвави за моите коски да се накиснат и мене да ме разбудат.

Писмото го пишувам по ноќи и денови, во секое време проверки вршат тирани грчки, корофилаци клетки. Вака било и живот за мене не чекај. Сам на таква одлука се одлучив.

Денес на говорница ќе ме изведат да говорам против организацијата и партизаните на Маркос.³⁷⁾ Да смрт ме чека. Но секако кој овде влезе сал мртов излегува. Па затоа јас не се откажувам.

Речено ми е пред другите затвореници говор утре да одржам или смрт да избирам. Некои мене ме охрабруваат, други пак ме кандисуваат да зборувам, ами против кого да зборувам? Јас немам поблизок и свој да ме разбере поарно од тебе. Затоа јас пред крај, тебе ти го пишувам писмото. Да знаеш, јас не се покорив, јас ја избрав смртта. Така, знај дека деновите се проодливи, мене смрт ме чека.

Мене, не ме страши смртта, не, ништо нема да зборувам. Нека знае целиот свет, мајка, татко и двете сестри...

За последен пат, збогум најпрвин со тебе и со моите најблиски земам. Поздрав на секој носи, за последен пат од твојот внук Лазо.³⁸⁾

Смрт на ф...

Лерин

18.08.1948 год.

Од Лазо

(Следува потпис)

ДО: Атанас Ангеловски

ЈНА. Демир Хисар—Битолско

³⁷⁾ Тутунски работник, од 1928 година член на КПГ, од 1942 година бил член на ЦК КПГ, втор секретар на Македонското биро на КПГ и комесар на групата дивизии на ЕЛАС од Македонија. Воен командант на Демократската армија на Грција (ДАГ) и претседател на привремената демократска влада на Грција.

³⁸⁾ Лазо Ангеловски претсмртното писмо успеал да го изнесе преку еден затвореник од село Герман. На тој начин чичко му Атанас, кој во тоа време се наоѓал во Југословенската народна армија (ЈНА), дознал за лошата судбина на својот внук. Подоцна, дополнувајќи ја биографијата на Лазо Ангеловски, тој наративно го пренесува претсмртното писмо на Лазо Ангеловски. Затоа, сите досегашни автори кои пишувале или го проучувале животниот пат на Лазо Ангеловски, исклучиво го користат неговото претсмртно писмо од спомнатата необјавена автобиографија, што не одговара на реалната содржина на писмото. Поради тоа ние за првпат во целина пред нашата јавност го објавуваме претсмртното писмо на Лазо Ангеловски.

IV

Во леринскиот затвор, Лазо ја минал и последната ноќ. При утринските зори тој се збогувал со своите другари од ќелијата на смртта. На нив тој им ја кажал вистината дека нема намера да одржи говор и дека е готов да умре отколку да го предаде делото на револуцијата.

Кога по три дена иследникот му наредил на Лазо да зборува пред затворениците, Лазо молчел. Се слушал само гласот на иследникот: „Паљовулгаре! Ете за што се бореше, за да не бидеш меѓу живите“.

По ова, монархофашистичките целати со клоци и кундачи го тепале. Лазо паднал, ја изгубил свеста, тие го полевале со вода, го удирале со тупаница, но тој и натаму молчел. Кога се увериле дека од него ништо повеќе нема да дознаат, решиле на свој начин да го казнат. Лазо, како што бил облеан во крв, со искината кошула и бос, го качиле на едно отворено возило за да го прошетаат низ улиците на градот Лерин. Тие ова го правеле со определена цел, да ги застрашуваат жителите на Лерин и на околните села коишто го поддржувале движењето на ДАГ.

По сето ова, главниот началник на леринската жандармерија им наредил на своите слуги маченикот да го дигнат од земјата и да му ги врзат рацете за задниот дел на возилото. Постепено возилото развивало брзина. Набргу телото на Лазо се струполило и се влечкало по леринската калдрма цело извалкано и облеано во крв. Потоа, целатите биле задоволни. Лазо Ангеловски бил мртов. Неговото тело било фрлено во заедничката гробница на убиените затвореници, во близината на црквата Св. Ѓорѓија во Лерин.³⁹⁾

За смртта на Лазо Ангеловски грчките монархофашисти долго време молчеле. По три месеци тие повторно пробориле: „Лазо Ангеловски се осудува со смрт на стрелање“.⁴⁰⁾

По смртта, Лазо станал вистинска легенда на маченик. Неговото храбро држење, пред сè неговата трагична смрт, претставува бесмртна идила на храброст за идните поколенија. Меѓу месното население во егејскиот дел на Македонија, Лазо во нивните сеќавања останал како вечен маченик. Неговото храбро држење пред ненародниот грчки режим, пред сè неговата трагична смрт, ги инспирирала идните поколенија да ја опеваат неговата храброст. Еден од соборците на Лазо Ангеловски,

³⁹⁾ Јордан Конев, цит. дело, 4.

⁴⁰⁾ Истото.

Михајло Керамитчиев,⁴¹⁾ го овековечил бесмртното дело на револуционерот и учителот Лазо Ангеловски од Мала Преспа со следните зборови:

Што тоа теглат адови сиви
До бувски осој до градот Лерин?
Што влечат војници диви
По тесни одој во градот Лерин?
Адови сиви, војници диви,
Врзан ми теглат, ранет ми влечат,
Народен борец, преспански јунак.
Младиот учител Ангеловски Лазо . . .

Лазо Ангеловски загинал на 23-годишна возраст, убеден дека неговиот народ ќе ги преболи многубројните жртви кои ќе послужат како факел за воскреснувањето и извојувањето на праведната борба на македонскиот народ. Тој верувал во својата визија:

„Народ со еден одземен живот не умира ниту се уништува, туку тој народ од духот на маченикот повеќе се закрепнува”.

Hristo Ristovski

SOME NEW KNOWLEDGE ABOUT THE EDUCATIONAL AND REVOLUTIONARY ACTIVITY OF LAZO ANGELOVSKI

S u m m a r y

At the beginning of the contribution the author makes an attempt to show the life, educational and revolutionary activity of Lazo Angelovski, an outstanding Macedonian revolutionary from the Aegean part of Macedonia.

On the base of oral, written and other kind of sources by published and unpublished literature, the writer of this article on a very simple way succeeded in finding new data of the very rich

⁴¹⁾ Активен член на комунистичкото движење. Во 1943 година бил командант на една македонска партизанска единица во Костурско. Во 1944 година бил пратеник на Политичкиот комитет на националното ослободување (ПВЕА). Комесар на првата егејска бригада. Член на секретаријатот, секретар и претседател на Народниот ослободителен фронт (НОФ) од егејскиот дел на Македонија. Потполковник на ДАГ. Почина 1981 година во Скопје.

revolutionary activity of the teacher Lazo Angelovski from Prespa which is close connected with the events and activity of the Democratic party of Greece in the Aegean part of Macedonia.

The last letter of Lazo Angelovski sent to his uncle Atanas from the Lerin's prison is entirely presented here.

At the end, a description of the sad fate of the revolutionery and his violent death is given. His motto: A people by an executed life does not die or disappear, but this people from the spirit of the martyr is more recovering" epresses his strong will and aim to remain loyal to the revolution, before all to his suffering people.